

ВЕЛИКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЄКТ

ТОМ КУПЕР, Е.Р. ХУТОН,
БОБ МАККЕНЗІ ТА ФАРЗІН НАДІМІ

ІРАНО—ІРАКСЬКА ВІЙНА:

НАЙМАСШТАБНІША СУХОПУТНА
ВІЙНА КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ
ТОМ 2

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2025

Зміст

Словник та скорочення	4
Частина II. Забуті ділянки фронту	7
Розділ 18. Перші операції	7
Розділ 19. Бої на окремих ділянках фронту	42
Розділ 20. Центральний фронт 1982–1987 рр.	58
Розділ 21. Північний фронт: 1982–1987 роки	102
Розділ 22. Останній шанс для Ірану	120
Розділ 23. Конфлікт між іранцями та курдами 1980–1988 рр.	140
Розділ 24. Останні битви: 1988 рік	172
 Додаток I. Придбання Іраном озброєнь та оснащення для сухопутних військ	 197
Додаток II. Організація збройних сил Ірану	223
Додаток III. Організація частин корпусу вартових Ісламської революції (КВІР)	 254
Додаток IV. Поставки зброї до Іраку	261
Додаток V. Структура збройних сил Іраку	296
Бібліографія	327
Примітки	339

ЧАСТИНА II

ЗАБУТІ ДІЛЯНКИ ФРОНТУ

Розділ 18

ПЕРШІ ОПЕРАЦІЇ

Передумови

Хоча Південний фронт був вирішальним театром ірано-іракської війни, його Північний та Центральний фронти привертали порівняно мало уваги.

Ведення бойових дій у цій частині світу завжди диктувалося місцевим рельєфом. На відміну від рівнинних полів битв на півдні, місцевість, що простягається на північ від боліт Хавізе, характеризується хребтами, які поступово переходять у гори Загрос (Kuhhafe Zagros), деякі з яких підіймаються на висоту понад 2000 метрів над рівнем моря. Північний фронт пролягав від району потрійного

Величні гори Загрос у Західному Ірані. (Фото з колекції Марка Лепка)

Озеро Дукан на північному сході Іраку. (Фото з колекції Марка Лепка)

кордону між Іраном, Іраком і Туреччиною, а бойові дії торкалися іракських провінцій Ербіль, Сулейманія, Діяла та північної частини Дахук, а також іранських провінцій Західний Азербайджан, Курдистан, Керманшах та північної частини Ілам. У цьому районі є два великих озера: озеро Дукан (Buhayrat Dukan), за 100 кілометрів на північний захід від міста Сулейманія, та озеро Дарбанд-і-Хан (Buhayrat Darband-i-Khan), приблизно за 20 кілометрів на південний захід від нього.

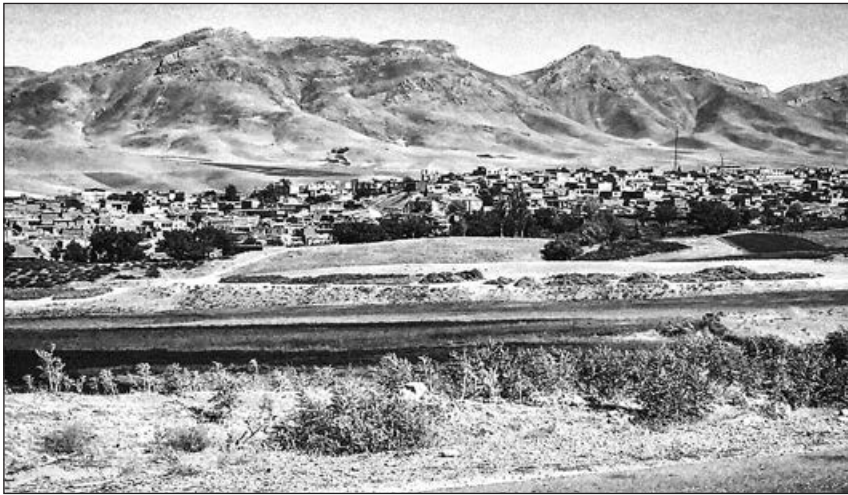
Центральний фронт пролягав через іракські провінції Діяла, Васит та Майсан, а також іранських провінцій південного Іламу та північного Хузестану. Тут висоти менші, в середньому 500–2000 метрів над рівнем моря. Дійсно, на іракській стороні передгір'я вони переходять у місцевість з піщаними дюнами та спускаються до північної частини боліт Хавізе в районі Ель-Амара. Східна провінція Діяла вкрита непрохідними болотами, що живляться численними притоками Тигру, які спускаються з гір Загрос, включаючи Хавр-Сувайкія на півдні. Вони займають площу приблизно 150 на 110 кілометрів. На схід від боліт знаходиться вузька смуга землі, шириною близько 10–13 кілометрів і висотою в середньому 250–400 метрів над рівнем моря. Вона проходить паралельно кордону з Іраном до точки на південь від Мехранського виступу. Східний Васит та Майсан складаються з хвилястої місцевості, розбитої

невисокими пагорбами та порізаної водними шляхами. Цей район придатний для маневрування та механізованої війни, хоча височини на іранській стороні, як правило, обмежують рух на схід.

Фронтowa інфраструктура

Рельєф місцевості обмежує транскордонні комерційні перевезення кількома дорогами, а рух до Ірану обмежений невеликою кількістю перевалів через гори. Крім того, гірська місцевість означає, що зв'язок часто переривається через погодні умови. Дощі спричиняють повені та зсуви, а сніг може блокувати дороги на тижні. Через відсутність інтересу до транскордонних сполучень більшість дорожніх мереж, побудованих у 1950-х та 1960-х роках, проходять паралельно кордону, слідуючи різними долинами. Проте дороги залишаються важливими через нестачу залізниць, більшість з яких є або одноколійними, або мають вузьку колію, що обмежує їхню пропускну здатність.

За роки правління шаха Мохаммеда Рези Пахлаві Іран побудував низку великих військових об'єктів для контролю прикордонних переходів, таких як Урмія, Санандадж (також відомий як Сінна) та Керманшах (перейменований на Бахтаран у грудні 1981 року, але

Гори Загрос, що вражають своєю величчю, простягаються, немов завіса, вздовж західного краю Месопотамської рівнини. (Фото з колекції Марка Лепка)

пізніше першу назву повернули). Далі на північ проходить головна дорога, що з'єднує Ербіль, Шаклава, Равандіз з Піраншахром та Урмією, тоді як Сулейманія з'єднана з Кіркуком автомагістраллю, яка продовжується у вигляді другорядної дороги на схід у напрямку Пенджвіна, а потім до Марівана (або Деж Шапур). Ближче до кордону з Іраном лише одна другорядна дорога з'єднує східний берег озера Дарбанд-і-Хан з Халабджею, звідки кілька стежок перетинають кордон до Новсуда. З південного боку Сулейманія з'єднана з автомагістралями Багдад-Кіркук та Багдад-Бакуба мережею другорядних доріг. Автомагістраль, що з'єднує Багдад з Басрою, проходить вздовж Тигру через Ель-Кут, Ель-Амару та Ель-Курну.

В районі центральної ділянки кордону між Іраном та Іраком Діяла з'єднана з Багдадом головною дорогою, яка розгалужується на схід у Ханакіні. Одна гілка веде до Каср-е Ширін та Сар-е-Поль-е-Зохаб, перш ніж стати другорядною дорогою до Ісламабад-е Гарб. Між основними дорогами є значна кількість гравійних або просто ґрунтових доріг, деякі з яких простягаються за межі кордонів. Такі міста, як Бадра (північний Васит) та Тіб (також «Тееб»; у центральному Майсані) є перехрестями дорожніх мереж на іракській стороні, тоді як в Ірані Мехран та Мусіян є їхніми відгалуженнями.

Далі від прикордонної лінії, на іранській стороні, дорожня мережа набагато гірша. Є лише одна головна дорога, що йде від Суми до Іслам-Абд-е Гарб, потім Ілам, Мехран та Дехлоран. Вона розгалужується біля Мусіяна, одна гілка йде на схід до Дезфула, а інша слідує за кордоном через Факке (або Факке або Фука) до Бостана, потім Сусанґерд та Ахваз.

Населення

Хоча рельєф був одним із факторів, що впливали на військові операції, іншим фактором, особливо вздовж найпівнічнішої частини кордону між Іраном та Іраком, було населення. Найчисленнішими в цій частині світу є курди: етнічна група, яка в культурному, історичному та лінгвістичному плані належить до іранських народів, але більшість з яких є мусульманами-сунітами.

Курдів, яких часто називають «найбільшою етнічною групою без держави», поділено на численні племена та клани, які розмовляють

Мустафа Барзані, зображений під час повстання 1974–1975 років. (Фото з колекції Марка Лепка)

десятками різних діалектів, деякі з яких схожі на іноземні мови. Оскільки курди були успішно інтегровані (хоча й не асимільовані) в Османську імперію, їхній націоналізм виник лише під час Першої світової війни, коли молодотурки розпочали масштабну депортацію курдів. Севрський договір обіцяв курдам принаймні автономію, якщо не повну незалежність, і в Іраку з 1922 по 1924 рік було проголошено Курдське королівство. Однак традиційна роз'єднаність між основними курдськими племенами, інтенсивні зусилля Кемаля Ататюрка та скарги численних інших меншин, що проживають у цьому ж районі, включаючи арабів, християн та езидів, — все це завадило створенню життєздатної держави. Численні курдські повстання, що спалахували протягом наступних десятиліть, були жорстко придушені, спочатку британцями, а потім іракцями. В 1970-х роках курдський націоналізм призвів до кількох повстань, лідери яких відкрито кинули виклик традиційній феодальній владі. Розкол між ними забезпечував Багдаду та Тегерану завжди міцну основу підтримки на «курдських» територіях.

В 1974 році Демократична партія Курдистану (Partiya Demokrat a Kurdistanê; ДПК) під керівництвом мулли Мустафи Барзані та його синів Ідріса та Масуда розпочала повстання^[1]. ДПК була фактично консервативною організацією, що базувалася на племінній

системі та наголошувала на особистому лідерстві. Тегеран надавав таємну, хоча й масштабну військову підтримку цьому повстанню, відкрито загрожуючи як національній єдності Іраку, так і його економіці. Хоча спочатку це повстання було дуже успішним, воно було розгромлене іракськими військовими після виведення іранських військ згідно з Алжирським договором 1975 року. Після цього іракська влада розігнала до 200 000 курдів до переселенських таборів, розкиданих по всій країні. Сім'я Барзані вирушила у вигнання, щоб перегрупуватися, Мустафа помер у 1979 році в Сполучених Штатах, а багато їхніх послідовників втекли до Ірану. В липні 1979 року брати Барзані, побачивши можливість відновити збройну боротьбу, переїхали до Ірану, який наступного року почав підтримувати ДПК^[2].

Тим часом з'явився новий курдський лідер в особі Джалала Талабані, модернізатора, який прагнув встановити сучасну демократію, засновану на соціалістичних ідеях. Вимушений у 1964 році силами Барзані вирушити у вигнання до Ірану, Талабані не відіграв значної ролі у повстанні 1974–1975 років, але в травні останнього року заснував у Дамаску нову групу під назвою Патріотичний союз Курдистану (Yekêtiy Nîştîmanîy Kurdistan; ПСК) як об'єднавчу організацію для однодумців-курдів, щоб запропонувати сучасну альтернативу баченню Барзані. Розкол між ДПК та ПСК був як політичним, так і етнічним: прихильники ДПК розмовляли курманджі, тоді як прихильники ПСК — сорані. Коли люди Талабані у 1976–1977 роках вторглися в центр ДПК — Ербіль та Дахук, спалахнули запеклі сутички, що спричинили глибокий розкол у всій курдській нації. ПСК не вдалося витіснити ДПК, але протягом наступних років їм вдалося неухильно розширювати свій вплив на Ербіль, ставши рушійною силою опору іракській владі.

Події 1979 року

Підтримуване Іраном повстання ДПК 1974–1975 років поляризувало не лише курдів, а й усе іракське суспільство. Багато іракських шиїтів співчували курдам, і десятиліття потому, після падіння режиму Саддама Хусейна ат-Тікріті (Саддама), шиїтський уряд у Багдаді надав повну автономію північним регіонам. Тим часом Саддам,

попри те, що допоміг укласти Алжирський договір та надав автономію курдам, схильний був називати їх «саботажниками» та вважав загрозою для єдності Іраку^[3]. Він отримав значну підтримку своїх дій проти курдів від різних партій в Іраку, як пізніше зазначив один британський журналіст: «Навіть ті вигнанці, що виступають проти політики свого уряду, обурюються зрадницькою поведінкою курдів під час війни в Перській затоці»^[4].

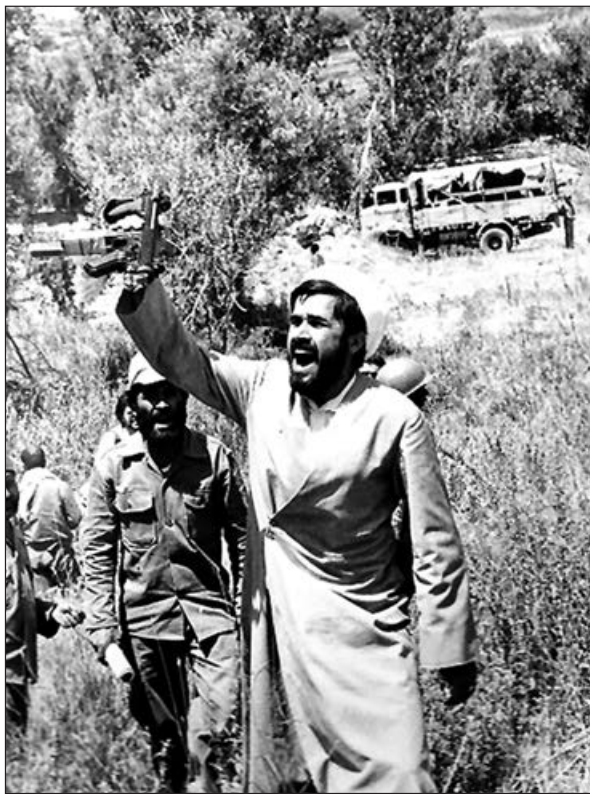
Таким чином, хоча Алжирський договір допоміг Іраку придушити повстання, він залишався колючкою в боці Саддама, ознакою національної слабкості в порівнянні з Іраном, і до того ж такою, в якій він брав безпосередню участь. Отже, він був сповнений рішучості скасувати його якнайшвидше. Відповідна нагода трапилася в 1979 році, коли революція в Ірані скинула шаха Резу Пахлаві, якого замінила клерикальна адміністрація на чолі з аятолою Рухоллою аль-Мусаві аль-Хомейні (Хомейні). Після революційний хаос, боротьба за владу, спроба контрперевороту та масові чистки в армії призвели до того, що Іран опинився в такому хаосі, що, здавалося, не міг захистити себе. Дійсно, лише через два місяці після того, як шах був змушений покинути Іран, курдським націоналістам, які до того моменту всіляко підтримували революцію, було відмовлено в місцях у новоствореній

Джалал Талабані (праворуч) в штаб-квартирі ПСК. (Фото з колекції Марка Лепка)

Асамблеї експертів у Тегерані. В результаті Демократична партія іранського Курдистану (ДПК) та ліва Революційна організація курдських трудівників (Комала) розпочали повстання проти іранського революційного уряду, і до кінця квітня спалахнули міжконфесійні бої між курдськими та азербайджанськими угрупованнями, спричинивши загибель сотен людей.

У міру поширення насильства багато курдських призовників з регіональних військових гарнізонів довели чисельність повстанців

Чим більше криз, внутрішніх та зовнішніх загроз поставало перед Іраном у 1979 та 1980 роках, тим більше можливостей місцеве шіїтське духовенство знаходило для вербування населення. Зрештою, це дозволило «муллам» встановити своє правління над усією країною та стати впливовими у військових справах. (Фото з колекції Альберта Грандоліні)

ДПІК до близько 30 000 бійців, відомих під назвою «Пешмерга» («ті, хто кидає виклик смерті»). Повстанці взяли під контроль більшу частину Курдистану та Герей, залишивши Тегерану контроль лише над великими населеними пунктами, і навіть їх доводилося постачати з повітря. Те, що повстання мало народну підтримку, стало очевидним у березні 1979 року, коли традиційна курдська столиця Махабад у Герей була захоплена об'єднаними силами Абду Рахмана Гасемлу, лідера ДПІК, та місцевого курдського релігійного лідера-суніта шейха Еззаддіна Хусейні^[5].

Дві дислоковані в регіоні частини армії Ісламської Республіки Іран (IRIAA) — 64-та піхотна дивізія з Урмії та 28-ма піхотна дивізія з Санандаджа — намагалися стримати загрозу, але їхні ряди були виснажені після революційними чистками. Крім того, священнослужителі більше довіряли Корпусу варткових Ісламської революції (КВІР, також *Sepah-e Pasdaran-e Enghelab-e Eslami*, або Пасдаран), що формувався. Спочатку частини Пасдарану були надто розрізненими, щоб чинити ефективний опір, і навіть до кінця 1979 року діяли лише взводами та ротами чисельністю до 80 осіб. Вони відреагували розгортанням

Група добровольців майбутнього Корпусу варткових Ісламської революції слухає лекцію свого проповідника. (Фото з колекції Альберта Грандоліні)

великих сил, але потрапили в засідку під час походу на захоплене курдами місто Павех і зазнали тяжких втрат.

Не боячись можливих наслідків, новий уряд Ісламської Республіки Іран (IRIA) оголосив «джихад» (священну війну) і видав фетву (релігійний указ), оголосивши іранських курдів та їхніх ключових лідерів «ворогами держави». Побоюючись підтримки курдів Іраком і дізнавшись, що до Гассемлу приєднався ПСК Та-лабани, який діяв з іракської провінції Сулейманія, Тегеран навіть відкликав військових офіцерів, які пройшли ґрунтовну підготовку з протидії повстанцям (COIN) у американських радників у 1960-х та 1970-х роках. В серпні 1979 року іранські військові за підтримки винищувачів-бомбардувальників McDonnell Douglas F-4E Phantom II з 3-ї тактичної винищувальної бази (TFB.3) ВПС Ісламської Республіки Іран (IRIAF), що поблизу Хамадана, вертольотів Bell AH-1J Cobra та Bell 214A Esfahan армійської авіації Ісламської Республіки Іран (IRIAA) — були спрямовані на захоплене курдами місто Махабад. Під час триденної облоги курди зазнали нищівної поразки.

Попри невдачу із захопленням Махабада, до кінця року ДПІК все ще контролювала територію до 75 кілометрів на схід від свого центру в горах Гарбі, тоді як анклав Хусейні простягався на 50 кілометрів від іракського кордону^[6].

Тим часом Саддам почав стверджувати, що Іран не виконав умови Алжирського договору, і, починаючи з травня 1980 року, почав розгортати війська з метою «звільнення» території, на яку претендував Ірак, що спричинило серію низькоінтенсивних зіткнень уздовж більшої частини кордону. Іранська реакція була слабкою і нерішучою, але на початку червня 1980 року іракська військова розвідка (GMID) повідомила про великі концентрації ДПК в районі Сардаш. Відповідно, 1-й ескадрильї ВПС Іраку (IrAF), що базується на авіабазі Аль-Хуррія поблизу Кіркука, було наказано розгорнути вісім винищувачів-бомбардувальників Сухой Су-20 для удару по одній з курдських баз на території Ірану. Цей напад був здійснений 4 червня 1980 року і завдав не лише значних втрат курдам, а й викликав обурення Тегерана. Це також стало сигналом для обох сторін вдатися до використання повітряних сил для підтримки своїх відповідних інтересів та сухопутних

Центральна ділянка лінії фронту ірано-іракської війни простягалася від озера Урмія на півночі до Дезфула та Бостана на півдні. (Карта Джорджа Андерсона)